



Ret og
pligt til
at læse

Første læselov

Den 23. januar 1739 udsendte Christian 6. en lov, der slog fast, at alle børn fra fem-seksårsalderen skulle holdes i skole, "indtil de i det mindste kan læse færdig i bog og ved deres kristendom". Det var første gang nogensinde, at en dansk lovtekst indeholdt en bestemmelse om, at alle skulle undervises i ikke bare religion, men også i at "læse færdig i bog", dvs. i læsefærdighed.

Konkret skulle den kongelige forordning følge op på en anden ny lov, som Christian 6. havde udsendt bare tre år tidligere. Den handlede om obligatorisk konfirmation for alle landets unge. I lovens § 2 stod skrevet, at børn skulle have gået i skole, *før* de kunne blive konfirmeret. Reelt havde kongen dermed annonceret, at ny skolelovgivning var på vej. Skolegang med læsning skulle være forudsætning for at blive konfirmeret.

I praksis havde Christian 6.s rådgivere arbejdet parallelt på lovene om konfirmation og skolegang. Allerede i februar 1735 havde man sendt forespørgsler ud til alle landsdele for at kortlægge, hvordan det stod til med skolehold og læseundervisning lokalt. Som ofte før var det biskopperne, der fik ansvar for at indsamle informationer. Gejstlige på alle niveauer kom derfor på ekstra arbejde de følgende måneder: Præsterne indrapporterede om forholdene i de enkelte sogne til deres provster, og provsterne



Det lille skolehus i Store Torøje på Stevn er fra 1719 og en af de ældst bevarede skolebygninger i Danmark, betalt af Frederik 4.s bror, prins Carl (1680-1729). Med sin "prinseskole" ville han vise, at han som god pietist sørgede for fattige børns skolegang. Foto fra 1960'erne.

|| Faxe Kommunes Arkiver

samlede en bunke af indberetninger sammen, der så blev sendt videre til bisperne. Mens materialet var på vej mod København, valgte kongen at offentliggøre den nye konfirmationslov i januar 1736. Der lå derfor et massivt pres på den kommission, der i august samme år skulle tage fat på lovgivning om skolegang.

Allerførst var der brug for at skabe et overblik. Den opgave faldt på et af de tre kommissionsmedlemmer, embedsmanden Andreas Hojer (1690-1739). Han havde studeret i Tyskland og i 1720'erne haft flere vigtige poster under Frederik 4. (1671-1730). Men da den unge Christian 6. gerne ville distancere sig fra sin far, var Hojer nogle år røget helt ud i kulden. Lige så stille var det begyndt at gå fremad for ham igen; han var netop blevet udnævnt som professor i natur- og folkeret ved Københavns Universitet, og nu fik han altså muligheden for at vise sin effektivitet i forhold til kongens projekt om at forbedre både skolegang og kristendomsundskaber.

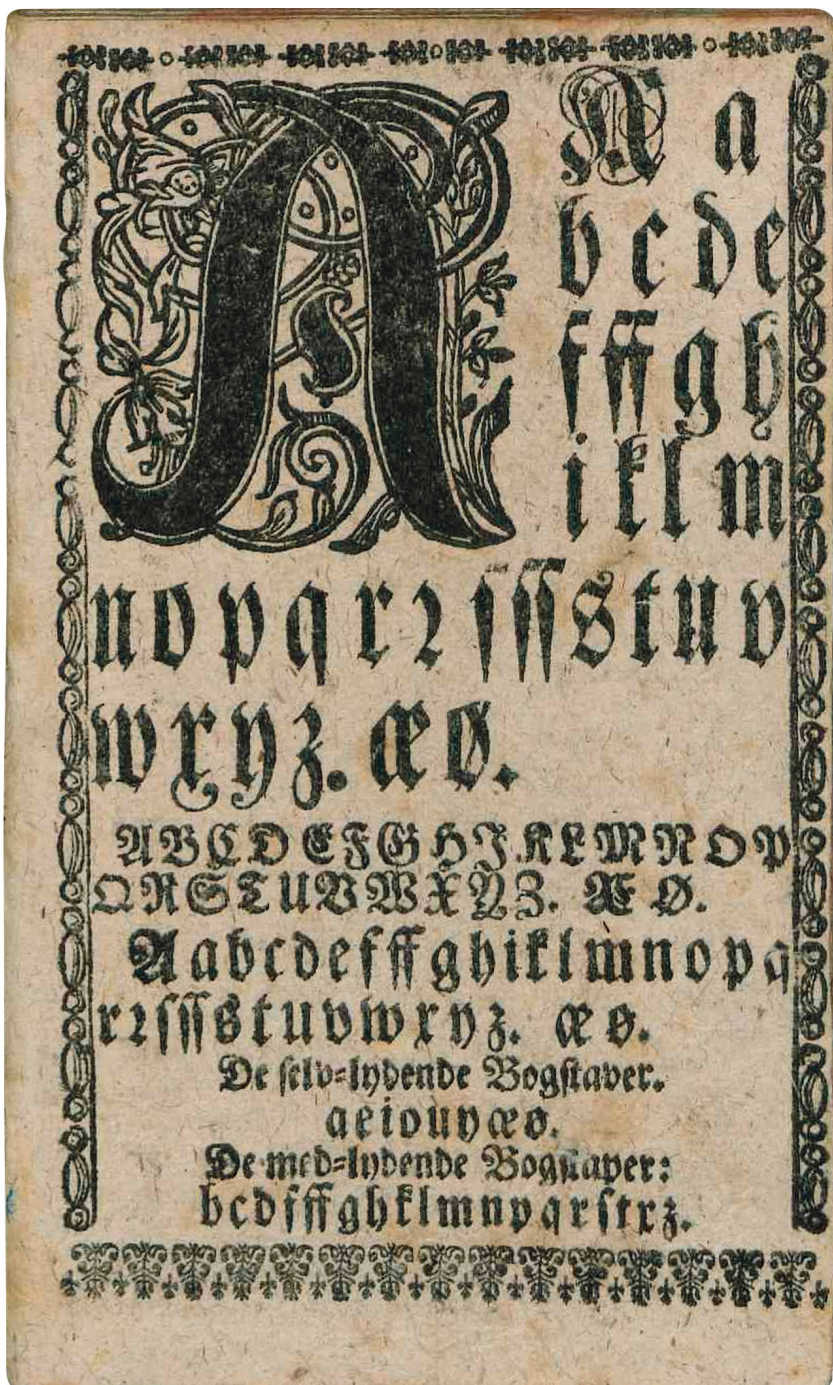
Skulle man lære børn at læse i 1700-tallet, brugte man en ABC. Det var en lille og billig bog på 16 sider. På forsiden stod alfabetet med små og store bogstaver, sat med datidens almindelige skrifttype, *fraktur*; på side 2 fulgte korte bogstavkombinationer (ba be bi bo bu osv.). Dernæst kom fadervor, de ti bud og trosbekendelsen. Det var en udpræget kristen ABC. Eksemplaret fra 1731 er en af få bevarede ABC'er fra denne tid. De små hæfter blev trykt i tusindvis, men de blev sjældent bundet ind og blev læst i laser. Derfor er de sjældne i dag.
|| Det Kgl. Bibliotek

I dag kan man som historiker læse med over Andreas Hojers skulder, når man sidder på Rigsarkivets læsesal og åbner de tykke pakker med ofte tætbeskrevne og nu guldne blade med indberetninger om lokale skoleforhold. Nogle præster havde skrevet langt og udførligt, andre kort og knapt. Nogle klagede over, at der stort set ikke var skolegang overhovedet, mens andre kunne fortælle, at det stod så glimrende til med læseundervisningen, at der overhovedet ikke var brug for nye initiativer!

Skoler eller ej?

Læseundervisning og egentlig skolegang var ikke nødvendigvis forbundet i 1730'ernes Danmark, sådan som det senere blev tilfældet.

Fra Limfjordsøen Mors kunne præsten i Flade og Dråby Sogne fx fortælle, at der ikke fandtes nogen "oprettede eller såkaldt etablerede skoler eller skolehuse" i hans pastorat. Det betød imidlertid ikke, at der manglede undervisning. Som han forklarede biskoppen i Aalborg, så sørgede bønderne selv for, at deres børn fik lært læsning, skrivning og lidt regning. Nogle bønder var så "fuldkomne", at de selv stod for undervisningen, andre "skyder sammen og holder en skikkelig halvvoksen person fra en købstad i deres hus". Man ordnede det sådan, at en række gårde på skift holdt den unge skolemeister med kost, seng og varme, mens alle bidrog til aflønningen. Fra to nabosogne på Mors tegnede en præstekollega et ganske tilsvarende billede. Der var heller ingen "stabiliserede" skoler eller skolehuse i Tødsø og Erslev Sogne, men degnen stod for at holde skole i hovedsognet om vinteren, mens forældrene i annekssoget enten selv eller ved hjælp af en "ung person i deres hus" lod børnene undervise i "at læse i bøger og skrift".



Da provst Christen Allerup (1663-1747) skrev sin indberetning fra Lem Sogn på Ringkøbingegnen, kunne han ikke dy sig for at give nogle markante anbefalinger med på vejen. Først beskrev han den udbredte – og efter hans egen mening yderst vel-fungerende – undervisning, som landbefolkningen selv stod for. Den var nemlig tilpasset det lokale behov for børnenes arbejdskraft: ”Om sommeren kan hverken degnen eller skoleholderne få et eneste barn at læse for. Thi når de bliver syv, otte, ni år gamle, må de vogte får, fæ, køer etc.”. Børnenes arbejde med dyrepasning foregik fra april til oktober måned, og her var der ikke tid til skolegang. Men der blev taget revanche. Hen over vinteren underviste forældrene deres egne børn eller lod de større søskende være lærere for de mindste. Det betød, at nu kunne ”gudskelov, snart hvert menneske læse smukt i bøger”, ja, de fleste var endda nået så langt, at de også kunne ”lære katekismen ganske udenad”.

Med det grundlag på plads kunne præst og degn i Lem Sogn tage sig af den videre undervisning og oplyse børnene i ”Guds kundskab og deres saligheds sag”. Der var altså, ifølge provst Allerup selv, helt styr på den lokale undervisning i læsning og religion. Men også i forhold til videregående færdigheder kunne man klare efterspørgslen, endda til en god pris. Hvis nogen havde lyst til også at lære skrivning, var degnen parat til at hjælpe, eller forældrene kunne selv bistå. Og boede degnen for langt væk, og forældrene ikke selv magtede opgaven, ”plejer nogle familier at skyde sammen og holde en ung person, der kan oplære børnene, hvilket kan ej give ret stor bekostning”. Provsten undlod derfor ikke at konkludere: ”Her i sognet haves således ikke noget behov for faste skolehuse”.

I det nærliggende Stauning Sogn hilste en af egnens unge præster, Peder Wedel (1698-1761),

derimod det kongelige initiativ velkommen. Han fremhævede, at de lokale jordejere burde bidrage til det gode formål, og at der var brug for faste skoler med en dygtig skolelærer til at sikre oplæring og vejledning i "en sand gudelig kristendoms øvelse". Om de eksisterende skoleforhold nøjedes han med at konstatere, at der i sognet ikke var noget egentligt skolehus, og at mulighederne for de unges undervisning derfor var ringe. Fra andre kilder ved man, at netop Wedel var optændt af tidens nye pietistiske strømninger, og at han havde ansat en lokal skoleholder for egne midler og selv var særdeles aktiv i at organisere ekstra katekismusundervisning blandt sine sognefolk. Formentlig var der i Stauning mindst lige så stærke traditioner for selvorganiseret skolehold som i provstens sogn. Men med sit pietistiske ståsted nedtonede eller nærmest fortiede Wedel den eksisterende læseundervisning og satte en fed streg under det akutte behov for statslig intervention med faste skoler. For den ældre provst havde prioriteringen været lige omvendt.

De meget forskelligartede indberetninger dokumenterer navnlig to ting: For det første, at der foregik mange forskellige former for undervisning, så børn på landet faktisk lærte at læse. En særlig skolebygning var ingen forudsætning. Hvis forældrene var motiverede, og hvis der kunne findes en underviser, så blev der "holdt skole". For det andet bliver det tydeligt, at der i samfundet foregik kampe omkring skole og læsning, ikke mindst om, hvordan og af hvem skolegangen skulle organiseres og betales.

Konge og kommission

For den kongelige kommission i København lå målsætningen fast: Fremover skulle det være konge og stat, der definerede rammen og formulerede